

Konferanslar:

HATAY SORUNU VE TÜRK - FRANSIZ SİYASAL İLİŞKİLERİ *

(1936 - 1939)

İSMAİL SOYSAL

Emekli Büyükelçi

Hatay Sorunu 1936 yılında ortaya çıkmış ve 1939'da, 2. Dünya Savaşı'ndan birkaç ay önce, Hatay Türkiye'ye bağlanmak suretiyle, kesin bir çözüme kavuşturulmuştur.

Sorunun üç yıllık süreci bir diplomasi savaşımı içinde geçmiştir. Yüce Atatürk, bu sorunu kan dökmeden en son aşamasına ulaştırıp aramızdan ayrılmış, İnönü ve onun Dışişleri Bakanı Saraçoğlu da, savaş öncesi uluslararası siyasal konjonktürden ustaca yararlanmasını bilerek, mutlu sonucu elde etmişlerdir. Sonuç, diplomatik tarihimiz bakımından, kuşkusuz, üstün bir başarıdır.

Hatay Sorunu üzerinde Türkiye'de, arşivlere ve öbür belgelere dayanılarak henüz bir araştırma yapılmış değildir. Yayımlanan kitap ve makaleler daha çok gözler önünde geçen olayları yansıtmaktadır. Oysa, Türkiye ile Fransa arasındaki görüşmeler ve yapılan anlaşmaların gerisindeki gerçekler bilinmeden, varılan sonucu değerlendirmek olanaksızdır.

Biz bu konferansımızla, özellikle Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivlerine dayanarak, boşluğu bir ölçüde de olsa, doldurmaya çalışacağız. Gerçekten, "Documents Diplomatiques Français" başlığı ile Paris'te 8-10 yıl önce yayımlanan onbinlerce belge içinde, Hatay Sorunu ile ilgili olanlarını taradığımız gibi, Fransız belgelerine dayanılarak yazılan makaleler ve anıları da gözden geçirdik. Buna karşılık, henüz tasnif edilmemiş olan Türk Dışişleri Arşivlerinden pek az yararlanabildik (Konferans metninin sonuna koyduğumuz "Kaynakça" Hatay Sorunu üzerinde Türkiye ve dünyada saptayabildiğimiz tüm kaynakları göstermektedir).

Konferansımızda, önce Hatay Sorununun 1936'da çıkışından önceki duruma kısaca değineceğiz, daha sonra, Sorunun üç yıllık sürecini dörde

* Türk Tarih Kurumunca verilen konferans Ankara, 15 Şubat 1985

bölerek: 1) Sorunun çıkışını ve Tarafların tutumunu; 2) Milletler Cemiyeti çerçevesinde yapılan Mayıs 1937 Anlaşmalarını; 3) Bu Anlaşmaların uygulanmasındaki zorluklar üzerine Temmuz 1938 Anlaşmalarını; 4) Hatay'ın 1939 Haziran'ında Türkiye'ye bağlanmasına götürerek son devreyi anlatacağız. Sonunda da, bir analiz yapmaya çalışacağız.

* * *

HATAY SORUNUNUN ÇIKIŞINDAN ÖNCEKİ DURUM:

1918-1936

30 Ekim 1918'de Mondros Silâh Bırakışımı yapıldığı zaman halkının çoğunluğu Türk olan İskenderun ve Antakya bölgesi - İmparatorluk döneminde Suriye Vilayetine bağlı olarak Sancak (İskenderun Sancağı) diye anılıyordu - Türk kuvvetlerinin elindeydi. 1920'de açıklanan "Ulusal And"a göre, bu bölgenin Türkiye'nin ulusal sınırları içinde kalması gerekiyordu.

Oysa, Fransa daha 16 Mayıs 1916'da İngiltere ile, Osmanlı topraklarının bölüşümü konusunda yaptığı Sykes-Picot Anlaşması gereğince, Suriye-Lübnan'a sahip olmaya kararlı idi. Bu karar, Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesiyle öngörülen ve 28 Haziran 1919'da kurulan "Mandat" sistemi içinde gerçekleştirilecekti. Nitekim, savaştan sonra, Müttefik Devletler Yüksek Konseyi San Remo toplantısında, 25 Nisan 1920 günü, Suriye ve henüz onun bir parçası sayılan Lübnan'ı "A" türü Mandat yönetimi olarak, Fransa'ya bırakmıştı. Bu arada Fransa, 1918 Mondros Silâh Bırakışımı Sözleşmesi'nin 7. maddesine dayanarak, Sancak'ı ve daha sonra Urfa, Antep, Adana ve Mersin bölgesini işgal etmiş bulunuyordu.

20 Ekim 1921 günü, TBMM Hükümeti'nin Fransa ile yaptığı Ankara (Ön Barış) Anlaşması Sancak'a yeniden kavuşulması olanağını vermemişti. Fransa ile savaşı bir an önce sona erdirmekteki büyük yarar bu geçici özveriyi gerektirmişti. Böylece, Sancak bölgesi Suriye tarafında bırakılarak, Türk-Suriye sınırı Ankara Anlaşması ile belirlenmişti. Bununla birlikte, Anlaşmanın 7. maddesiyle, bu bölge için "özel bir yönetim rejimi" kurulması, bölgenin Türk soyundan gelen halkının kültürünün geliştirilmesi ve Türkçenin resmi bir nitelik taşıması öngörülmüştü.

1923 Lozan Andlaşması'nın, 3. maddesiyle, Ankara Anlaşmasının hükümlerinin doğrulanmasından sonra, Türkiye ile, Suriye ve Lübnan adına davranan, Fransa arasında 30 Mayıs 1926 günü Ankara'da imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesiyle Türkiye-Suriye ilişkileri düzenlenirken, sınır çizgisi de gösterilmiş, ayrıca Suriye içinde kalan

Sancak için imza Protokolünde, 1921 Ankara Anlaşması'nın öngördüğü özel yönetim biçiminin Fransa Hükümeti'nce göz önünde tutulacağı hükme bağlanmıştı. Türkiye-Suriye sınırının işaretlenmesi ise ancak 4 yıl sonra sonuçlandırılarak, 3 Mayıs 1930'da "Son Protokol" imzalanacaktı.

Mandat Yöneticisi (Mandataire) Fransa, 1920 Eylül'ünde Suriye'yi önce, Suriye ve Lübnan diye ikiye bölmüş, Suriye ülkesinde de, Şam, Halep, Dürzi, Alevi kesimleri olmak üzere, dört ayrı yönetim bölgesi kurmuştu. Bunların ilk ikisine Suriyeli, öbürlerine Fransız valiler atanmıştı. Özel statüye sahip Sancak 1925 yılına dek Halep Valiliği'ne bağlı iken, o yıl doğrudan Suriye Hükümeti'ne bağlanacaktı. Hepsinin üstünde Suriye ve Lübnan mandalarının yöneticisi Fransız Yüksek Komiseri bulunuyordu.

24 Temmuz 1922'de MC Konseyi Suriye ile Lübnan mandalarının temel yasasını (charte) kabul etmişti. Suriyeliler, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarına kavuşmayı beklerken, "Mandat" bahanesiyle, Fransız Sömürge Yönetimi altına girmenin düş kırıklığı içinde, Fransızlara baş kaldırmaya başlamışlardı.

Türkiye ile Fransa arasında, Lozan Andlaşması'ndan sonra, Osmanlı borçlarının arıtılması, Türkiye'deki Fransız öğretim, din ve sağlık kurumlarının durumu, Fransız şirketlerinin ayrıcalıkları ve bunların Türk Hükümeti'nce satın alınması gibi çeşitli dosyalar üzerindeki görüşmeler ve çekişmeler 1930'lu yıllara dek sürüp gitmişti. Ama, gene de Türk-Suriye komşuluk ilişkileri iki devlet arasında en önemli sorun olarak sürecekti.

1930 başında, Türkiye ve Fransa, ortadaki pürüzlerin bir çoğunun çözüme bağlanmasından esinlenerek, geleneksel dostluğu yeniden kurmak ve çıkacak uyuşmazlıkların çözümü biçimini saptamak üzere, 3 Şubat 1930 günü Paris'te bir "Dostluk, Uzlaştırım ve Hakemlik Andlaşması" bağtılamışlardı. Andlaşma TBMM'de birkaç ay içinde onaylanmış, ama Fransız Hükümeti, ilişkilerde ortaya çıkan yeni zorluklar nedeniyle, onu ancak 1933 baharında Parlamentodan geçirmişti. Kuşkusuz bu tutum, Türk Hükümeti'ni biraz tedirgin etmişti.

Herhalde, iki devletin barışçı bir politika gütmesi ve Avrupa'da "statu quo"nun korunması yanlısı olması, onları 1930'lu yıllarda genel dış politikada (politique générale) yaklaştırmaya başlamıştı. Özellikle, Almanya'da 1933'de Hitler'in iktidara gelmesiyle Fransa Türkiye'yi kendisine yakın tutmak isteyecekti.

Fransız Hükümeti 1934 Balkan Pakı'nı desteklemişti. 1935'de İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Türkiye de, Fransa gibi, MC

çerçevesinde yaptırımlara katılmış ve 1936 Temmuz'unda İspanya'da Franco İsyanı çıkınca, İngiltere ve Fransa'nın ön ayak olduğu İspanya iç savaşına karışmama (non-intervention) komitesinde Türkiye de yer alacak ve ertesi yıl Akdeniz'de İtalyan denizaltılarının yarattığı güvensizlik üzerine Nyon Konferansı'nda iki büyük Batılı Devletle birlikte hareket edecekti.

Avrupa'da Roma-Berlin ekseninin yarattığı tehlike Fransa'nın Türkiye'ye ilgisini artırıyordu. Nitekim, Boğazlar Sorunu Türk Hükümeti'nce ortaya atılınca, 22 Haziran - 20 Temmuz 1936'da Montreux'de yapılan konferansta, Fransa Türkiye'nin tezine oldukça anlayış göstermiş, hatta 19. madde üzerinde İngiliz ve Sovyet görüşleri üzerindeki çekişmelerin giderilerek, Türkiye'nin yararına bir formül bulunmasında önemli rol oynamıştı.

SANCAK (HATAY) SORUNUNUN ÇIKIŞI VE TARAFLARIN TUTUMU: Eylül - Aralık 1936

Fransa'da sol partiler, "Halk Cephesi" (Front Populaire) olarak girdikleri Nisan - Mayıs 1936 seçimlerini kazanıp 4 Mayıs'ta Sosyalist ve Radikallerden oluşan Léon Blum liderliğinde bir Hükümet -ki bunu Komünistler de dışardan destekliyordu- kurdukları zaman Paris'te Suriyeli siyasal liderlerle görüşmeler çoktan başlamış bulunuyordu.

Halk Cephesi Hükümeti manda zamanının artık geçtiğine, onun yerine, İngilizlerin Irak ile yaptığı gibi, bir ittifak sistemi oluşturmak gerektiğine inanıyordu. Dışişleri Bakanı Delbos ve onun Siyasal Müsteşarı Viénot Suriye ve Lübnan'ın Fransa'nın müttefiki bağımsız devletler durumuna getirilmesi işine koyulmuş, dolayısıyla Suriyelilerle görüşmeleri hızlandırmıştı. Nitekim, 9 Eylül'de Paris'te Suriyeli liderlerle bir Dostluk ve İttifak Andlaşması parafe edilmesi gecikmemişti. Fransa, Mandater Devlet olarak, durumdan 26 Eylül'de MC Konseyi'ne bilgi vermişti.

Suriye'nin bağımsızlığına doğru ilk adım sayılan bu Andlaşma 25 yıllık bir süre için yapılmıştı. Andlaşmaya göre, Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşturulacak ve MC üyeliğine aday olacaktı. Böylece, Fransa'nın mandası son bulacaktı. Fransa, beş yıl için, Suriye'de askersel üsler bulunduracak, savaşta Fransa kimi kolaylıklardan yararlanacak ve Suriye ordusunun kurulmasına yardım edecekti. Taraflar, dış politika konularında danışmalar yapacaktı.

Andlaşma, Suriye'nin bütünlüğü ilkesine dayandığı için, Yüksek Komiser Alevi ve Dürzi bölgelerinin Suriye'ye bağlanmasını ilân etmekte gecikmemişti. Ancak, Sancak bölgesi özel statüsünü koruyacaktı.

Suriye Heyeti'nin, Şam'a dönüş yolunda, İstanbul'da basına Sancak Türklerinden bir "azınlık" olarak söz etmesi Türk gazetelerinde sert tepkiler uyandırmıştı.

Heyet, Şam'a döndükten sonra, yapılan milletvekilleri seçimleri üzerine, Parlamento, Andlaşmayı 20 Aralık'ta oybirliği ile onaylamıştı. Oysa, Fransa'da Andlaşmaya sağcı partilerin sert tepkileri başlamış, ayrıca Suriye bağımsızlığının Kuzey Afrika'da Fransız yönetimindeki Fas, Cezayir ve Tunus halkını da kıskırtabileceği korkusu yayılmıştı. Kaldı ki, 2. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı belli olduğundan, Fransa'nın Yakındoğu'da askersel durumunu koruması gerekiyordu. Bu nedenlerle, 1938 Aralık'ında, Andlaşmanın şimdilik onaylanmayacağı açıklanacaktı. Hiçbir zaman da onaylanmayacaktı.

Atatürk, Sancak Sorununu kesin bir çözüme bağlamak zamanının geldiğine daha Paris'te Fransız-Suriye görüşmeleri yapılırken karar vermişti. Ancak, Montreux'de Boğazlar Konferansı sona ermeden, Fransa ile bir gerginlik çıkarılmasından kaçınmıştı. Nitekim, 20 Temmuz 1936 Montreux Sözleşmesi'nin imzası günü Türkiye'ye dönen Afet (İnan) Hanıma "şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var" demişti¹.

Atatürk'ün, Türk yurdu Sancak'ın Türkiye sınırları dışında kalmasını ancak geçici bir süre için kabul ettiği biliniyordu. Daha 15 Mart 1923'de Adana'ya yaptığı bir gezide, Hatay'dan gelen bir Türk Heyetine "kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız" demişti². 1936'da sorun ortaya çıktıktan sonra da, her vesile ile, "bu benim için bir namus meselesidir" diyerek, kararlılığını gösterecekti.

Avrupa'da siyasal konjonktür buna elverişli idi. Hitler'in verdiği korku Fransa'yı bu gibi sorunlarda uzlaşılara zorlayıcı nitelikte idi. Atatürk Türkiye'si 1936 Montreux Sözleşmesi'nden beri dostluğu aranan bir devlet olmuştu. Onun, sorunları oldubittilerle değil, barışçı yoldan çözmek yanlısı olduğuna inanılıyordu. Türk-Sovyet dostluk ve işbirliğinin yanısıra, Türk-İngiliz dostluğu da geliyordu. Nitekim Hatay Sorununun Türkiye'nin istediği yönde çözümüne İngiltere yardımcı olacak ve Türkiye ile Fransa'nın uzlaşmasında başlıca rolü oynayacaktı. O sırada Türkiye'nin MC Konseyi üyelerinden biri olması da ona yarar sağlayacaktı. Bundan başka, sorunun

¹ İnan, Prof. Dr. Afet, "Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi", Ankara, 1977, S. 135.

² Önder, Mehmet, "Atatürk'le Adım Adım Türkiye", Ankara, 1984, S. 9.

İtalya'nın Konsey toplantılarını boykot ettiği bir zamanda -ki Aralık 1937'de Milletler Cemiyeti'ni büsbütün terk edecekti- ele alınması ayrıca önemliydi.

Böyle bir hava içinde, Türk Hükümeti, Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığı ile, Fransa Dışişleri Bakanı Delbos'a 9 Ekim 1936'da verdiği Mektup-Nota'da³, Sancak Sorununun çözümü önerisini resmen ortaya atmıştı. Nota'da, dostça bir anlatımla, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a tanımaya karar verdiği bağımsızlığın, halkının çoğunluğu Türk olan Sancak'a da tanınması isteniliyor, bunun 1921 ve 1926 Andlaşmalarının doğal bir sonucu olduğu belirtiliyordu. Delbos 10 Kasım 1936'da verdiği yanıtta, M. Cemiyeti'nce 24 Temmuz 1922'de kabul edilen Manda Yasası'nda, Fransa'nın, Mandater Devlet olarak, Suriye ve Lübnan'ı bağımsızlığa götürmekle görevlendirildiği, Suriye'nin bölünmesine izin verilmediği, bu Yasaya aykırı olarak ve 1921 Ankara Anlaşmasının çerçevesini aşarak, Sancak'a bağımsızlık verilemeyeceği, yalnızca onun özerkliğinin korunacağı ve geliştirilebileceği dostça bir dille bildirilmişti.

Bu ilk notaları Kasım ve Aralık aylarında yeni notalar izlemiş, Aralık ayında Sancak'ta kanlı olaylar çıkmıştı.

Konu, Türkiye ile Fransa arasında diplomasi yolundan tartışılırken, Atatürk 1 Kasım 1936 TBMM'ni açış konuşmasında, Sancak'ın sahibinin Türkler olduğunu belirtip, Türkiye ile Fransa arasında tek uyuşmazlık konusu olarak kalan Sancak Sorununun artık çözümü gerektiğini söylemişti. 19 Kasım'da da Başbakan İnönü, Fransa Büyükelçisi Ponsot'ya Hükümetin bu işteki kararlılığını anlatmıştı.

5 Aralık gecesi Atatürk, Ankara'da çocuklara yardım balosunda Büyükelçi Ponsot'yu yanına çağırılmış ve kendisiyle 2,5 saat süren görüşmede şunları söylemişti⁴, "... Türk-Fransız dostluğu korunmalıdır. Sancak işine bir çözüm bulunması için yaptığım çağrı Fransız Hükümeti'ne iyi anlatılmalıdır. Çözüm, Fransa ve Türkiye'nin onurlarını korumalıdır. Bir toprak değişikliği düşünmüyoruz, 1921 Anlaşması bir strateji sınırı değil, bir dostluk sınırındır. Bulunacak çözüm Türkiye ile Suriye'nin iyi komşuluk

³ Türk Notası ile ona Delbos'un yanıtının aslı Fransızca metinleri için bkz. S.D.N. (Société des Nations), Journal Officiel, Sancak Sorunu üzerinde "Livre Blanc", Mayıs-Haziran 1937; Türkçe çevirileri, ilgili öbür belgeler ve 24 Temmuz 1922 günlü Suriye Manda Yasası için bkz. Ayın Tarihi, Kasım ve Aralık 1936.

⁴ D.D.F. (Documents Diplomatiques Français), Fransa Dışişleri Bakanlığı, Paris, Arşiv Yayınları, Seri 2, C.V, Belge 112, Fransa Büyükelçisi Ponsot'nun 8 Aralık 1936 günü Dışişleri Bakanı Delbos'a Raporu.

ilişkileri sürdürmesine uygun olmalıdır. Görüşmelerde üçüncü tarafları aramıza almalıyım. Ben, 1921'de Meclis önünde Ankara Anlaşması'nın sorumluluğunu üstlenmiş, pek çok muhalefeti göğüslemiştim. Aras, size gizli oturumların tutanaklarını verir. Şimdi benim onurum söz konusudur. İktidarı bırakmak ya da çere bulmak durumdayım..."

Büyükelçi 8 Aralık'ta Aras ile görüştüktan sonra raporuna şunları ekliyordu: "Türkiye Sancak'ın Fransız-Türk kondominyomu altına konulmasını istiyor ve buna Suriye'nin de katılabileceğini, böyle bir çözümün bölgede güvenliği artırabileceğini, Sancak, askerlikten arındırılırsa ve İskenderun bir deniz üssü olmazsa, Ortadoğu'nun huzur ve ticaretinin

Görüşmenin Dışişleri Bakanlığı Özel Kalemindeki tutanağına⁵ göre, Atatürk, Fransız Büyükelçisi'ne "... ben Sancak'ın Türkiye'ye ilhakını istemiyorum, Sancak Türkiye ve Fransa'nın ortak denetiminde olur. Hatta ordusu da bulunmasın, jandarma ve polis yeterlidir... sizin Dışişleri Siyasal Müsteşarı (Viénot) bu işi beceremez. Onun genç olduğunu söylüyorsunuz, ama Türk-Fransız dostluğu genç değildir, deneyimsiz kişilere bırakılamaz. Siz Suriye'de bulundunuz (Yüksek Komiserdi), bizzat Paris'e gidin, anlatın... sorun, dostluğumuzu koruyacak, güçlendirecek biçimde çözümlidir. Umarım ki, Cenevre'de (Milletler Cemiyeti'nde) 'Türkiye de ne istiyor, onun hakkı yok' gibi sözler söylenmez. Çünkü bu iyi sonuç vermez. Bu durumda işin ne olacağını da bilemem.." demişti.

Görülüyor ki, Atatürk sorunun Türkiye için toprak istemek değil, Suriye'ye tanındığı gibi Sancak'a bir bağımsızlık tanınması olduğunu belirtmişti. İşe başkalarını sokmamayı isterken de, Fransa'nın Avrupa'da sıkışık durumunu bilerek, yalnız onunla anlaşmanın daha kolay olacağını düşündüğü anlaşılıyor. Bu "başkaları" MC Konseyi içinde ve dışında Büyük Devletler (İngiltere, Sovyetler Birliği) ve Suriyeliler olabilirdi. Gerçi Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler Birliği ile de ilişkileri iyi idi. Ama ne de olsa, hepsinin birden baskısı ağır olurdu.

Bununla birlikte, Fransa'nın istediği üzere, sorunun MC Konseyi'ne götürülmesini önlemek mümkün olmayacaktı. Nitekim, Fransa bunda ısrarlı görününce Türkiye öneriyi kabul etmiş ve 10 Aralık 1936 günü bizzat Konsey'e bir Muhtıra sunarak, a) Sancak konusunda Türk-Fransız uyuşmazlığının; b) Özgürlükleri ve canları tehdit altında bulunan Sancak halkının güvenliği için alınacak önlemlerin Konsey'in olağanüstü bir toplantısında konuşulmasını istemişti⁶.

⁵ Şimşir, Bilâl, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları ile görüşmeleri", T. Tarih Kurumu Belleteni, Atatürk Özel Sayısı, Ankara, 1981, Atatürk-Ponsot görüşmesi, S. 119.

⁶ S.D.N., Journal Officiel, aynı belge.

Fransa Dışişleri Bakanı Delbos, Türk girişiminden MC Konseyi devletler nezdindeki Büyükelçilerine bilgi verirken, şunları belirtiyordu ⁷: “...Sancak'ta 1921 rejimi sadece yönetsel bir şeydir. Türk istemi 1922 Manda Yasası ile bağdaşmaz. Yasanın 1. maddesinde yalnız iki devlet (Suriye ve Lübnan'ın ileride bağımsızlığı) öngörülmüştür, bir üçüncü devlete yer yoktur. Suriye bölünemez, çünkü Yasanın 4.maddesinde 'Mandaterin Suriye ve Lübnan topraklarının tümü ya da bir bölümünü vermesi ya da kiralaması, ya da yabancı bir devletin denetimi altına bırakması' yasaklanmıştır. Yani vasi (tutelle) durumunda olan Mandater, bu ülkelerin bütünlüğünü güvence altında tutma görevini yükümlenmiştir. Kaldı ki, 18. maddede, manda statüsünde herhangi bir değişiklik için MC Konseyi kararı alınması gerekli görülmüştür. Bu nedenlerle biz, ancak 1921 Ankara Anlaşması çerçevesinde görüşmeler yapabiliriz. Eğer Türkiye siyasal bir değişiklikte ısrar ederse, bunun, MC'nin bir işi olacağını kendilerine bildirdik. Orada muhataplarımıza bilgi verirken bu işin Türkiye ile Fransa arasında bir uyuşmazlık değil, MC'nin yetkisi üzerinde bir anlaşmazlık olduğunu belirtiniz... Konsey, herşeyden önce koruyucu (conservatoire) önlem almalıdır. Kuşkusuz konu için bir raportör atayabilir. Bölgede çıkabilecek olaylar için de kararlar alabilir...”

Öyle anlaşılıyor ki, Fransa Suriyelilerle anlaşırken Türkiye'nin Sancak için böyle bir tepkisini beklememişti. Şimdi Türkiye'nin kararlılığını anlamıştı. Avrupa'da gerginleşen durum karşısında Türkiye'yi karşısına alamazdı. Üstelik, Türkiye, bir genel savaş durumunda, Fransa'nın Yakındoğu'daki varlığının korunması bakımından da yaşamsal bir konuma ve güce sahipti. Ne var ki, Suriye'nin bütünlüğü konusunda duyarlı olan Suriyelileri tedirgin etmemek için Türkiye'ye, “pek iyi, sizinle de anlaşalım, Sancak'a bağımsızlık tanıyalım” demekten kaçınıyordu. Kaldı ki, İskenderun gibi bir limanın, kendisine bağlı tutacağı bir Suriye'nin elinde kalması daha iyi idi. Böyle olunca MC siperine girmeyi, Türkiye ile uzlaşi formülünü orada aramayı yeğlemişti.

MİLLETLER CEMİYETİ ÇERÇEVESİNDE MAYIS 1937 ANLAŞMALARI

MC Konseyi'nde 14-15 Aralık'ta ilk görüşmeler olmuş, Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Fransa Temsilcisi Viénot görüşlerini açıklamış, Türk Delegasyonu ayrıca bir metin dağıtmıştı. 16 Aralık'ta Konsey, uyuşmazlığın

⁷ D.D.F., Aynı Arşiv, Seri 2, C.V. Belge 115, Delbos'un Londra, Moskova, Varşova, Bükreş, Stokholm Büyükelçiliklerine Telgrafi.

çözümü için bir rapor hazırlamak üzere, Konsey'deki İsveç temsilcisi Sandler'i raportörlükle görevlendirmiş ve üç kişilik bir gözlemci grubunu Sancak'a yollamayı kararlaştırmış ve bu arada Fransa ile Türkiye arasında görüşmelerin sürdürülmesini öğütlemişti. Türkiye, Konsey'in bu kararında çekimser oy kullanmıştı.

MC gözlemcileri 31 Aralık'ta Sancak'a varıp işe koyulduğu bir sırada, Ankara ve Paris'te yapılan Türk-Fransız görüşmelerinde, Türkiye Sancak'ın, bağımsız bir devlet olarak, Suriye ve Lübnan ile bir konfederasyon oluşturmasında, askerlikten arındırılmasında, İskenderun limanında Türkiye'ye bir yer kiralanmasında, Türkiye ve Fransa'nın kurulacak düzeni güvence altına almasında ısrar etmiş, ancak Fransa buna yanaşmamıştı. Bununla birlikte, Fransızlar diyalogu sürdürüyordu. Hatta, Sancak için kabul edemeyecekleri "bağımsızlık" yerine daha esnek bir deyim aramaya başlamış ve Başbakan Blum'un bunu bulacağını vaad etmişlerdi. Nitekim, bulunan deyim "entité distincte" yani "ayrı varlık" olmuştu. Bu arada, Aras, Fransa ile Akdeniz'de bir Yardımlaşma Andlaşması yapılabileceğini hissettirmişti. Böyle birşey Fransızlara ilginç geliyordu. Türk Hükümeti bakımından da Fransa'yı Sancak konusunda Türkiye'ye anlayışlı davranmaya itici nitelikte idi⁸.

Blum 18 Ocak 1937'de Aras'a gönderdiği bir mesajda, "... Suriye bağımsızlığına kavuşunca, Sancak'ta MC'nin bir Yüksek Komiseri denetiminde bir özel statü kurulabileceğini, bunun Manda Yönetiminin bir kalıntısı (survivance) sayılabileceğini, ama Yüksek Komiserin bir Fransız olması gerektiğini" bildirmişti⁹. Fransa'nın bir ödünü gibi görünen bu öneriyi, bağımsızlık sayılamayacağı için, Türkiye kabul etmeyecekti.

20 Ocak 1937'de Konsey'de sorun yeniden görüşülmüştü. O sırada Cenevre'de, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Tarafları uzlaştırıcı yoğun bir çaba göstermiş, sonunda Fransa tutumunu değiştirmiş, böylece Türk görüşüne yakın bir anlaşma temeli bulunmuş, Sandler de bu uzlaşmayı yansıtan raporunu Konsey'e sunmuştu. 27 Ocak 1937 günü Sandler Raporu Konsey'de görüşülürken, Aras ve Delbos söz alıp olumlu konuşmalar yapmıştı ve Rapor¹⁰ Konsey'de oybirliği ile kabul edilmişti.

⁸ D.D.F., Aynı Cilt, Belge 247, Ponsot'nun Delbos'a 6 Ocak 1937 günlü Raporu, Belge 314 ve 440, Ponsot'nun 19 Ocak ve 2 Şubat 1937 günlü Raporları.

⁹ Jacques Thobie'nin "Le Nouveau Cours des Relations France-Turques et l'Affaire du Sandjak d'Alexandrette" adlı makalesinde, Véou'nun "Le Désastre d'Alexandrette" adlı anılarından bir belgeden aktardığı doküman.

¹⁰ S.D.N, Journal Officiel, Aynı Belge, Türkçe çevirisi için bkz. Ayın Tarihi, Şubat 1937.

Raporda, bir Uzmanlar Komitesi'nce hazırlanacak Sancak Statüsü ve Anayasası uyarınca, Sancak'ın Suriye sınırları içinde bir "ayrı varlık" olarak, içişlerinde bağımsız kalacağı; dış ilişkilerinin Suriye yönetimince yönetileceği; ancak Suriye'nin MC Konseyi'nin izni olmadan Sancak'ın statüsüne zarar verici kararlar alamayacağı, Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacağı, ortak işler için özel memurlarla eşgüdüm sağlanacağı; Sancak Stütüsü ve Anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancak'a Fransız uyruklu bir delege atanacağı; Sancak'ın yeterli jandarma ve polisten başka askersel gücü bulunmayacağı; Türkiye ve Fransa'nın MC Konseyi'nin öğütlemeye kararlarına saygılı kalacakları ve aralarında yapacakları bir anlaşma ile Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alacakları; ayrıca Türkiye, Fransa ve Suriye arasında bağitlanacak bir anlaşma ile, Türkiye-Suriye sınırının dokunulmazlığı ve kışkırtmaların önlenmesi gibi işler için yükümlülükler getirileceği; Türkiye'nin İskenderun limanından yararlanması için Sancak Statüsüne hükümler konulacağı; Statü ve Anayasanın Konsey'in kararı ile yürürlüğe gireceği ve Konsey'de Sancak ile ilgili kararların 2/3 çoğunlukla alınabileceği açıklanmıştı.

Bu, Sancak'ın, koşulsuz olarak, bağımsızlığa kavuşturulmasını isteyen Türkiye ile, böyle bir şeyin MC'nin Suriye için kabul ettiği Manda Yasasına aykırı düşeceğini, o nedenle Sancak'a ancak 1921 Ankara Anlaşması'na uygun bir özerklik verilebileceğini ileri süren Fransa arasında bir uzlaşma idi. Türkiye'nin anlayışına göre uzlaşma, Suriye'nin bağımsızlığa kavuşmasına değin, bulunmuş geçici bir formül idi ve Suriye bağımsız olurken Sancak'ın da, Suriye sınırları içindeki ve dış ilişkiler bakımından ona bağımlı durumunun son bularak tam bağımsızlığına kavuşmasını istemeye elverişliydi. Böyle geçici bir formül Manda Yasasına aykırı düşmediği için MC Konseyi'nce de onaylanmıştı. Oysa, Suriye'ye bağımsızlık verilmesi işi suya düşecek, buna karşılık Sancak Sorunu yeni aşamalara doğru ilerleyecekti.

Konsey 20 Şubat 1937 günü yaptığı oturumda, Sandler'in önerileri doğrultusunda, Sancak Statü ve Anayasa metinlerini hazırlamak üzere beş üyeli bir Uzmanlar Komitesi kurulmasını kararlaştırmıştı. 25 Şubat'ta kurulan ve önce gözlemcilerle birlikte çalışmak üzere hemen Sancak'a giden bu Komitede Türkiye'yi Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Fransa'yı Caix temsil ediyordu. Öbürleri İngiliz, Belçika ve Hollandalı idi. Ayrıca Sandler'in temsilcisi olarak İsveçli Vestman Komite ile birlikte çalışacaktı.

Uzmanlar Komitesi Sancak'tan dönüşünde, Sandler'in ortaya koyduğu ilkelere göre, Statü, Anayasa ve Sancak'ın sınırlarını gösteren belgeleri hazırlamıştı. Bunlar Sandler tarafından 29 Mayıs 1937'de, bir karar taslağı ile birlikte, Konsey'e sunulmuş, Konsey de onu oybirliği ile kabul edince¹¹ Sancak'ın "ayrı varlığı" hukuksal bakımdan kurulmuştu.

Gene 29 Mayıs 1937 günü, Türkiye ile Fransa Dışişleri Bakanları Cenevre'de Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırlarını güvence altına alan Andlaşmaları¹² imzalamışlardı. Onay belgeleri 22 Temmuz 1937'de Paris'te verişilince bu Bağitlar yürürlüğe girmişti. Her iki Bakan durumu Eylül'de ayrı ayrı MC Genel Sekreterliği'ne bildirmiş, o da Konsey'in bilgisine sunmuştu.

3 Haziran 1937'de Suriye Parlamentosu bu Bağitları bir bildiri ile protesto etmiş, Sancak'ın Suriye topraklarının bir parçası olduğunu açıklamıştı. Çok geçmeden, Suriye'de Fransızlara karşı yer yer gösteri ve başkaldırma olayları görülmüşü.

Şimdi, Konsey'ce kabul edilen 29 Mayıs 1937 Bağitlarının niteliğine değinebiliriz:

Bunların (İskenderun Sancağı'nın sınırlarına ilişkin belge, Sancak Stütüsü ve Anayasa) ekli olduğu Uzmanlar Komitesi Raporunda, Komitenin çalışmaları anlatıldıktan sonra, Statü ile Anayasanın hükümleri üzerinde kimi açıklayıcı bilgiler verilmekte idi.

Sınırlar, İskenderun Sancağı'nın o günkü yönetsel çevresine göre tanımlanmış, o nedenle sınırın ötesinde, Türklerin çoğunlukta olduğu Bayır, Bucak ve Hazne kasabalarını dışarda bırakmıştı. Komitede Menemencioğlu buna itiraz etmiş, hiç değilse Bayır'ın Sancak'a katılmasında direnmiş, ancak kabul ettirememişti. Hatay Türkiye'ye bağlandığı zaman, ufak değışikliklerle, bu sınırlar böylece kalacaktı.

Statü, yukarıda sözü edilen Sandler Raporundaki ilkeleri, ayrıntılı bir bağit durumuna sokan bir belge idi. Sancak'ta resmi dil konusuna Statünün 1. maddesinin 3. fıkrasında değinilmiş, Türkçe yanında Arapça da resmi dil sayılmıştı.

¹¹ Rapor ve ekli 3 belgenin Fransızca metinleri için bkz. Journal Officiel, Mayıs-Haziran 1937, S. 573-589; bunların Türkçe tam metinlerine Ayın Tarihinde ve gazetelerde rastlanmamıştır. Ekli üç belge, yani Hatay'ın uluslararası nitelikteki Statüsü, Anayasası ve Sınırlarına ilişkin metinler için bkz. İsmail Sosyal, "Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. I, 1920-1945", Ankara, 1983, Bölüm XXXIV.

¹² Düstur, Ter. III, C. 18, S. 548 (1419) ve İsmail Soysal, Aynı Kitap ve Aynı Bölüm. Bu Bağitları Fransa da onaylayınca, onay belgeleri 22 Temmuz 1937'de Paris'te verişilmiştir. Ancak, her nedense, Metinleri MC Andlaşmalar (LONTS) yayımlanmamıştır.

Anayasada, yasama erkinin, çeşitli topluluklara göre hazırlanacak iki dereceli bir seçim yolu ile, 40 üyeden oluşan Meclis tarafından kullanılacağı, Meclisin, yürütme erkinin başındaki Cumhurbaşkanını seçeceği; onun da Yürütme Konseyi (Hükümet) Başkanını atayacağı; bu Konseyin, Başbakan ile birlikte, 5 üyeden oluşacağı; yargı erkinin bağımsız olacağı; temel insan haklarının güvence altında bulunacağı; ayrıntılarıyla ortaya konulmuştu.

Sancak Devleti böylece kurulurken, yüzölçümü 4,805 km² ve son Fransız istatistiklerine göre, 219 bin olan nüfusunun % 39,7'si Türk; % 28'i Alevi; % 11'i Ermeni; % 10'u Sünni Arap; % 9'u Rum Ortadoks vb; % 3'ü Kürt, Çerkes, Yahudi, İsmaili ve Arnavut kökenli idi¹³. Türklerin oranı ancak görece bir çoğunluk idi. Ne var ki, 1921'den sonra Fransızların Türklerin salt çoğunluğunu bozmak için aldığı önlemler unutulmuş değildi. Nitekim, Büyükelçi Massigli bu gerçeği kitabında anımsattığı gibi¹⁴, 1938 Temmuz'unda yeni Dışişleri Bakanı Bonnet, bunu Ankara Büyükelçiliğine verdiği bir yönergede şöylece belirtiyordu¹⁵: "Türkiye'nin Antakya yöresi üzerindeki savları sert tepkiler yaratabilir. Gerçekte, 1921'den beri Sancak'ın demografik dengesi yerli Türkler aleyhine değişti, biz bir yandan oranın yabancıları insanların Sancak'a yerleşmesini kolaylaştırırken, öte yandan Türkiye'den kaçan Antikemalistlerin pek çoğuna iltica hakkı tanıdık".

Her ne kadar Statüde açıkça belirtilmemişse de, Fransa'nın Suriye'deki mandasına son verip ona bütünü ile bağımsızlık tanıması anında, Sancak'ın dış ilişkileri bakımından da Suriye ile bağlarından kurtulması ve Suriye gibi tam bağımsızlığa kavuşması Türkiye'nin istediği, Fransa'nın da ileride kabul zorunluğunda kalacağını hissettiği bir ilke olmuştur, denilebilir. Çünkü, Sancak'a "ayrı varlık" adı verilmiştir. Devletler Hukukunda benzerine rastlanmayan bu kurum, Suriye sınırları içinde, federe devletten de ileri bir varlığı göstermiş oluyordu. Onun geçici niteliği ve Suriye bağımsızlığı tanınırken yeniden ele alınıp kesin bir çözüme bağlanacağı belliydi. Nitekim, Sancak'ın dış ilişkileri Suriye'ye bırakılırken -ki bu Suriye bağımsızlığına kavuşuncaya değin Mandater Fransa'ya anlamında idi- ileride "Suriye Hükümeti'nin, MC Konseyi'nin izni olmadan, Sancak'ın bağımsızlığını ve egemenliğini ilgilendiren konularda uluslararası bağitlar yapmaması, Sancak temel çıkarlarını ilgilendiren konularda anlaşmalar ba-

¹³ Tefvik Rüştü Aras'ın Dictionnaire Diplomatique'te çıkan makalesi, Paris, C. IV, S. 23-28.

¹⁴ Massigli, René, "La Turquie devant la Guerre", Paris, 1964, S.43

¹⁵ D.D.F., Aynı Arşiv, Seri 2, C.X, Belge 185.

ğıtlanırken Sancak Hükümeti'ne danışması" gibi (Statünün 15-18. maddeleri) hükümler konulmuştu. Daha da önemlisi, Sancak'ın toprak bütünlüğünün bir Türk-Fransız Andlaşması ile güvence altına alınması Konsey'ce onaylanan 27 Ocak 1937 günlü Sandler Raporunda (Md. 7) belirtilmişti. Bu Andlaşma Statünün kabul edildiği gün, 29 Mayıs 1937'de bağitlanmıştı.

Statü ve Anayasanın 29 Kasım 1937 günü yürürlüğe girmesi ve bunların Fransa'nın Suriye üzerindeki Mandası süresince uygulanması öngörölmüştü (Md. 55). Atatürk 1 Kasım'da TBMM'ni açış konuşmasında, "yeni Hatay Rejiminin yürürlüğe girmesine kısa bir zaman kalmıştır" diye sabırsızlığını dile getirmişti. Ayrıca, Ankara Palas'taki Cumhuriyet Balosunda, yanında Başbakan Bayar, Genelkurmay Başkanı Çakmak ve Dışışleri Bakanı Aras olmak üzere, resmi konuğu Romen Başbakanı Tatarescu, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri ile sabaha dek dış politika üzerinde sohbet ederken, Sancak Sorunu'nun çabuk çözümü gereğinden söz etmiş ve "bu işte benim onurum ortaya konulmuştur, ben hiç yenilmedim, yenilmem" demiş, bu arada "...dünyanın bugünkü durumunda dostluklara gereksinim olduğunu, Sancak Sorunu'nun genel planda Türk-Fransız ilişkilerini, Türk-İngiliz ilişkilerine koşut olarak, geliştirebileceğini" söylemişti¹⁶.

Atatürk'ün sabırsızlığına karşın, ortaya çıkan zorluklar nedeniyle Statü ve Anayasa ancak Sancak'ta seçim hazırlıkları ile birlikte uygulanmaya başlanacak, 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi toplanıp Cumhurbaşkanı seçmesini üzerine tümüyle işlerlik kazanacaktı.

Türkiye ile Fransa arasında 29 Mayıs 1937'de bağitlanan birinci Andlaşma (Traité), Sancak'ın toprak bütünlüğünün güvence altına alınması (Md. 1); bu ülke tehdit edildiğinde durumdan MC Konseyi'ne hemen bilgi verilmesi ve ivedi durumlarda Tarafların işbirliğinde bulunması, ayrıca Genelkurmayların önceden hazırlıklar yapması (Md. 2,3 ve 5); Tarafların, MC Konseyi denetleme görevini yürütürken onun öğütlerine saygılı olması ve ona göre aralarında işbirliği yapması (Md. 4) gibi hükümleri içeriyordu.

İkinci Anlaşma (Accord), Tarafların 3 Mayıs 1930 Son Sınır Protokolü ile saptanmış Türkiye-Suriye sınırını kesin olarak tanıdıklarını ve onun dukunulmazlığını güvence altına aldıklarını (Md. 1 ve 3); ülkeleri üzerinde birbirine karşı kışkırtmaları önleyeceklerini (Md. 2) açıklıyordu.

¹⁶ Aynı, Seri 2, C. VII, Belge 173, Ponsot'nun Delbos'a Kasım 1937 günlü Raporu.

Bu iki Bağıta ekli olan Ortak Demeçte ise, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık vermeye hazırlanması göz önünde tutularak, onun bu iki ülke ile düzenlenmiş ya da düzenlenecek ilişkilerinin Türk Hükümeti'nce desteklenmesi, Türkiye'nin bu ülkelerin bağımsızlığa kavuşmasını kolaylaştırması ve Fransa ile birlikte, onların bütünlüğünü güvence altına alması öngörülyordu.

Ortak Demeç ile ilgili olarak bir de Protokol imzalanmıştır ki, onunla da, Suriye ve Lübnan MC'nin kararı ile bağımsızlıklarına kavuştuğu zaman, Fransa'nın bu ülkeler adına yapmış olduğu bağitların -ki bunlar arasında özellikle Türkiye ile imzalanmış olanlar önemliydi- onlara geçirilmiş olacağı, bu bağitlarla ilgili düzenlemeler konusunda gerektiğinde Türkiye ve Fransa'nın yararlı önlemleri alacağı ve Türkiye'nin Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini geliştirmek üzere bağitlar yapması için Türkiye ve Fransa'nın tüm çabayı göstereceği belirtiliyor; bu arada 1932 Türkiye-Fransa (Suriye) Demiryolu Sözleşmesi doğrulanıyor ve Uyruluk Seçme hakkı ile ilgili bir Mektup verişimi yapılmış olduğu açıklanıyordu.

* * *

1937 ANLAŞMALARININ UYGULANMASINDAKİ ZORLUKLAR VE 1938 ANLAŞMALARI

1937 Mayıs'ında yapılan Bağitların uygulanmasında ortaya çıkan zorluklar ve bunların giderilmesi şöyle özetlenebilir:

Sancak'ta 15 Nisan 1938 gününe dek yapılması gereken Meclis Seçimlerini düzenlemek ve denetlemek üzere 1937 yazında MC Konseyi'nce Antakya'ya gönderilen Seçim Komisyonu, Türkiye'ye danışmaksızın, Fransız Manda memurları ile işbirliği içinde, bir Seçim Yönetmeliği hazırlamış, bunu yıl sonuna doğru Cenevre'de Konseye göndermiş, örneğini de Türk Hükümeti'ne, yalnız bilgi edinmek üzere, iletmişti. Türkiye, Türk topluluğu aleyhine hükümleri içeren bu yönetmeliğe, Sancak'ta 1937 bağitlarıyla ortak sorumluluk üstlenmiş bir Devlet olarak, sert biçimde karşı çıkmış ve bir yandan Fransa'yı uyarırken, öte yandan 22 ve 24 Aralıkta MC Genel Sekreteri ile Konsey Başkanı'na itirazlarını duyurmuş ve Konsey'den Türk Hükümeti ile işbirliği yapılarak, Yönetmeliğin düzeltmesini istemişti¹⁷.

Sancak Statüsü'nün zamanında yürürlüğe girmesini geciktiren bu olaylar sonucu Türk-Fransız ilişkilerinde yeniden ortaya çıkan gergin hava içinde, Türk Hükümeti 1930 Dostluk Anlaşmasını, yenisi yapılmak üzere,

¹⁷ Dışişleri Bakanı Aras'ın MC Sekreterine 22 Aralık 1937 günlü teli ve Konsey Başkanına 24 Aralık 1937 günlü Mektubunun metinleri için bkz. MC. Journal Officiel; Türkçe çevirileri için de Dışişleri Bakanlığı, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, Ankara, 1973, S. 176-181.

bozma kararını 29 Aralık 1937 günü Paris'te Fransız Hükümeti'ne bildirmişti. Bildiri Fransa için kaygı verici nitelikte idi.

Bu arada, Suriye Başbakanı Cemil Mardam, yanında Suriye'nin tanınmış ailelerinden ve ülkede söz sahiplerinden Emir Âdil Aslan ile birlikte, Paris dönüşü 20 Aralık 1937 günü Ankara'ya gelmiş, Başbakan Bayar ile görüşmüştü. Ertesi günü, Atatürk kendileri ile Şehir Lokantası'nda bir görüşme yapmıştı¹⁸. Görüşmede, Suriyelilerle olan dostluğundan söz eden Atatürk şunları anlatmıştı (özet): "Tüm İslâm alemi gibi Suriyeliler de bağımsız olmalıdır. Fransızlar böyle düşünmüyorsa ayıptır. Ama bir gün gelecek, bunu kabul zorunda kalacaklardır. Eğer hayal ve kaprislere kapılırlarsa, korkarım sonuç aleyhlerine olur. Ben 1921'de Hatay'ı belirli özel koşullarla bıraktım, bunun bir nedeni Suriye'yi güçlü durumda tutmak, ikincisi de günü geldiğinde, Suriye ile aramızda anlaşacağımıza olan inancım idi. Fransızlar Hatay'da bir Alevilik işi çıkardılar. Aleviler Türktür. Alevi, aleve tapan demektir. Dillerinin Arapça olması kökenlerini değiştirmez. Acaba bugün Suriyeliler hangi ırktandır? Biz aynı ırktanız. Bugün dünyamızdaki sorunlarda Fransızları hakem saymam. Bizi sizinle karşı karşıya serbest bıraksınlar, biz anlaşırız. Fransızlar bize birşey yapamaz, bunu fiilden gösterecek durumdayım. Fransız Hükümeti aklını başına toplasın, namusum üzerine söylüyorum, bırakmam. Biz Suriye'nin bağımsız bir İslâm Devleti olmasını istiyoruz. Onlar ise Suriye'yi kısıvrak ellerinde tutmak istiyorlar. Fransızlar Suriye'yi adam yapacaklarmış, önce kendileri adam olsunlar. Ben, Balkan Savaşı sonrası bir gün, Talât Paşa'ya "Suriye'ye, Irak'a, bağımsızlık verin" dedim. Bana "bunu başkasına söyleme, seni asarlar" karşılığı verdi. Ama yapılacak şey bu idi. Hatay nedir? Küçük birşey, bizim için sorun bir toprak işi değildir, namus sorunudur. Sizin tam bağımsızlık işinizi Fransızlar engellerse Ordumuz yeterlidir. Size söz veriyorum, gerekirse girer, sonra yine çıkarım".

Mardam bu sözleri yanıtızsız bırakmış, sadece "Paris'ten iyi sonuçlarla dönüyorum, Fransızlarla anlaşmazlığımız giderilecektir" demiş ve Türkiye ile Atatürk'e saygılarını sunmuştur. Oysa, onun bu iyimserliğinin yetersizliği çok geçmeden ortaya çıkacaktı. Mardam eğer Türklerle anlaşma yoluna girseydi, Hatay'ın bağımsızlığı karşılığında, Suriye'nin bağımsızlığını biran önce gerçekleştirebilirdi. Ama o Fransızlara ümit bağlamıştı. Hatta Fransa'daki temasları sırasında, muhataplarına: "Türkiye'nin Doğu'da Almanya'nın yardakçılığını (fourrier) yaptığını" söyleyecekti¹⁹.

¹⁸ Şimşir, Bilâl, Aynı Kitap, S. 202-207.

¹⁹ Massigli, Aynı Kitap, S. 40.

1938 yılı başlarında Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın barışı tehdit eder tutumları iyice belli olmuştu. Artık Fransız Hükümeti, Türkiye'yi Fransa ve İngiltere'nin yanında tutmanın önemini anlamıştı. Aras'ın 30 Ocak'ta Delbos ile Paris'te yaptığı görüşme bu gelişmelerin yarattığı hava içinde, dostça geçmişti. Delbos, Sancak işinde Suriye'yi gücendirmekten çekindiklerini belirtmiş, Aras ise Türk-Fransız Anlaşmalarına Suriye'nin de katılmasının sağlanabileceğini söylemiş ve "yeni bir Türk-Fransız Dostluk Andlaşması yapabiliriz" demişti²⁰.

Bu arada, Ankara'daki Fransız Askersel Ataşesi Alb. Courson, Savunma Bakanı Daladier'ye 28 Mart'ta yolladığı raporunda²¹, Sancak işinin iki yıldır Türkiye ile ilişkileri bozduğunu, bu sorun Türkiye'yi tatmin edici biçimde çözülmedikçe, genel bir savaşta Türklerden dostluk beklenemeyeceğini belirtip, "Fransa, aslında küçük bir konu olan Sancak'ı bırakırsa, bu davranış Türkiye'nin coğrafya konumu ve askeri gücü ile bize göstereceği destekle ödenmiş olmaz mı?" diye yazmıştı.

Fransız Genelkurmayı'nın Avrupa'da stratejik durumla ilgili 8 Nisan günlü raporunda²²: "Türkiye'nin Boğazların bekçisi durumu, onun bizim yanımızda yer almasının değerini gösterir. Doğu Akdeniz'deki konumu, ayrıca Irak ve Suriye ile komşuluğu bu önemi artırıcı niteliktedir" denildikten sonra, gerektiğinde Türkiye'deki deniz üslerinden Fransız ve İngilizlerin yararlanabileceği, Boğazların güvenliği güçlendirilerek, oradan Batı ile Doğu Devletleri (Rusya, Romanya ve Polonya'nın düşünüldüğü anlaşılıyor) arasında ulaşımın sağlanabileceği, İtalyanların 12 Adadan atılabileceği, Suriye ve Irak sınırlarından her türlü olayların önlenebileceği ve Romanya ile Yugoslavya'yı rahatlatmak için, gerektiğinde Bulgaristan'a karşı harekete geçilebileceği belirtiliyordu.

İşte bu düşüncelerin ışığında, Fransız Hükümeti Sancak'ta seçim işlerinde Türkiye'nin sesine giderek daha çok kulak vermeye başlayacaktı. Nitekim, onun etkisi altında, MC Konseyi 31 Ocak 1938'de İsveç Temsilcisinin başkanlığında Türkiye, Fransa, İngiltere ve Belçika temsilcilerinden oluşacak bir Komitede, Yönetmelikte gerekli düzeltmelerin yapılmasına karar verince, Komite Cenevre'de çalışmalarına başlayıp 7 Mart 1938'de düzeltmeleri tamamlamıştı.

²⁰ D.D.F., Aynı Arşiv, Seri 2, C. VII, Belge 70, Fransız Dışişleri Bakanlığında tutulan not.

²¹ D.D.F., Aynı Arşiv, Seri 2, C. IX, Belge 67.

²² Aynı Arşiv, Belge 144, Savunma Bakanı Daladier'nin yeni Dışişleri Bakanı Paul Boncour'a yolladığı yazının ekindeki rapor.

1938 Nisan'ında seçim işlemleri MC Komisyonunun gözetimi altında başlamıştı. Ancak Fransız makamları bu kez de Türk toplumu zararına kimi çabalar gösterip, Komisyon da yansızlıktan ayrılınca, halk arasında karışıklıklar çıkmıştı. Böylece, Türk-Fransız ilişkilerinin yeniden gerginleştiği bir sırada, Atatürk'ün Mayıs ortasında, Güneyde orduyu denetleme gezisine çıkması, Türkiye'nin kararlılığını göstermiş ve Fransa'yı etkilemişti. Bu arada, Türk Hükümeti 17 Haziran 1938'de Sancak'taki durumu Fransız Hükümeti ve MC katında protesto etmişti. Sonunda, Türk ve Fransız Hükümetleri, MC Seçim Komisyonunun çalışmalarını durdurmasını Konsey'den birlikte isteyince, Komisyon 29 Haziran'da Sancak'tan ayrılmıştı. Bu gergin hava içinde Türkiye sınıra 30 bin kişilik kuvvet yığılmış bulunuyordu.

Fransa, Avrupa'da giderek tehlikeli bir duruma gelen konjonktürü göz önünde tutarak, Türkiye ile dostluğu yeniden kurmak istediğinden, uyuşmazlığa son vermek üzere, Türkiye ile 20 Haziran'da görüşmelere girişmiş ve 3 Temmuz 1938'de Antakya'da bir Askersel Anlaşma ve ertesi gün Ankara'da yeni bir Dostluk Andlaşması bağtılamıştı.

Antakya'da, General Asım Gündüz ile Fransa'nın Yakınoğu Ordusu Komutanı General Huntziger'in imzaladığı bu Askersel Anlaşma (Accord Général)²³ Türk ve Fransız Hükümetlerince Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan 1937 Türk-Fransız Andlaşmasının 2. ve 3. maddesine dayanıyordu. Bu maddelerde, Sancak'ın dış güvenliğini sağlayıcı önlemlerin alınması öngörölmüştü. O sırada Sancak'ın dış güvenliği için olası bir tehlike İtalya'dan gelebilirdi. Konu üzerinde ilk kez 17-18 Aralık 1937'de Ankara'da Genelkurmay Başkanı Mareşal F. Çakmak ile General Huntziger arasında görüşmeler yapılmış ve bir tutanak imzalanmıştı. İşte Genel Anlaşma, bu tutanaktan hareketle, Sancak'ın güvenliğini sağlamak için ona karşı girişilebilecek bir saldırı durumuna göre alınacak önlemleri düzenliyor ve Sancak'a girecek Türk kuvvetleri konusunda ek bir bağıt imzalanacağını ayrı bir maddede belirtiyordu. Anlaşma Sancak'ta Manda Yönetimi süresince yürürlükte kalacak, manda kalkınca yeni bir anlaşma yapılacaktı.

Anlaşmaya göre, Sancak'ta Fransız ve Türk kuvvetleri eşit sayıda olacak, gerektiğinde bunlar, Tarafların ortak kararlarıyla, artırılabilir. Ayrıca, denizden, Türkiye, Sancak ya da Suriye üzerinden bir 3. devletçe

²³ Metinleri gizli tutulan bu bağıtlardan ancak Sancak'ta bulundurulacak Türk ve Fransız kuvvetlerine ilişkin Ek Protokol konusunda o zaman basına bilgi verilmişti. Bkz. İ. Soysal, Dışışleri Arşivlerinde "Hatay Bağıtları" dosyasından aktararak, Aynı Kitap ve Bölüm. Açıklanan bilgi için bkz. Aynı Tarihi, Temmuz 1938.

saldırı durumunda, buna karşı koyacak kuvvetlerin konumu ve hareketi de düzenleniyordu.

Bu Anlaşmaya ekli 32 maddelik Ek Protokolde ise, "Sancak'a girecek Türk kuvvetlerinin başında bir albay bulunacağı, bu kuvvetlerin en çok 2500 kişiden oluşacağı; giriş gününün ayrıca ve birlikte saptanacağı; kuvvetlerin Payas ve Hassa üzerinden geçeceği ve İskenderun, Baylan, Kırıkhan ile, bir küçük birliğin de Antakya'da yerleşeceği; Sancak'taki Fransız kuvvetlerinin en çok 2500'e dek artırılabilceği; Sancak güvenliği için Türk kuvvetlerinin Fransızlarla işbirliği yapacağı, bu işbirliği biçiminin Fransa Yüksek Komiseri'nin Antakya'daki Delegatesinin girişimi üzerine ve bir Türk irtibat subayı ile işbirliğinde bulunularak düzenleneceği belirtilmişti.

Bu Askersel Anlaşmanın ertesi günü (4 Temmuz 1938) Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk kuvvetleri Sancak'a girmişti. Bu olgu Hatay Sorunu süreci içinde bir dönüm noktası olmuş, Sancak ve Türkiye'de büyük sevinç uyandırmış, Meclis seçimlerinin de dürüst biçimde ve güven içinde yapılacağı inancını yaratmıştı.

Gene o gün Ankara'da Aras ile Fransa Büyükelçisi Ponsot'nun imzaladığı yeni Dostluk Andlaşmasına gelince: Andlaşma, Türkiye'nin son verdiği 1930 Andlaşmasının yerine geçecekti. İki Devlet arasında dostluğun sağlamlaştırılmasından başka, birine saldırı durumunda ötekinin tarafsız kalmasını, birine karşı yöneltilen siyasal ve ekonomik tertiplere ötekinin katılmamasını ve yardımcı olmamasını öngören, ayrıca uyuşmazlıkların çözümü için yeni hükümler ortaya koyan bu Andlaşma, 3. maddesinde ve ona ekli Ortak Demeçte, Sancak ile ilgili olarak başlıca şu hükümleri içeriyordu:

"3. Genel Barışın ve Doğu Akdeniz'de güvenliğin korunmasına özdeş ölçüde bağlı bulunan bağıtlı Yüksek Taraflar, 29 Mayıs 1937 günü Sancak'ın ortak bütünlüğünü güvence altına alan Andlaşmadan kendilerine düşen güvence yükümünün uygulanmasını gerektirebilecek nitelikteki her durum karşısında yükümlülüklerinin yerine getirilmesini sağlamak ve bu konuda, karşılıklı olarak, birbirlerine gerekli kolaylıkları göstermek için danışmalarda bulunacaklardır". Ortak Demeç'te "...Taraflar, 29 Ekim 1937'de MC Konseyi'nce kabul edilen İskenderun Sancağı Statüsü ve Anayasasının yürürlüğe konulması ve uygulanmasını, Sancak'ta Türk elemanının üstünlüğü tanınmakla birlikte, Sancak Sorunu'nun Türkiye için bir toprak sorunu olmadığını gösteren 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması çerçevesinde gerçekleştireceklerdi".

Görülüyor ki, Fransa bu son hükümle, Türk kuvvetlerinin Sancak'a girmesine karşılık, Türkiye'nin orayı ilhak etmesini önlemek istemişti.

Andlaşma, aşağıda anlatılacağı üzere, gerek Hatay Sorunu ile ilgili olaylar, gerek 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifak görüşmelerinin hızla ilerlemesi sonucu Taraflarca onaylanmayacak ve yürürlüğe girmeyecekti.

İşte bu gelişmelerden sonra, Sancak'ta seçim işlemleri 22 Temmuz'da yeniden başlamıştı²⁴. Anayasa uyarınca, 20 yaşını doldurmuş erkekler birinci derece seçmen olarak istedikleri topluluklara kendilerini yazdırmışlardı. 1 Ağustos'ta sona eren bu seçim işlemine göre: Seçmenlerin 35.847'si Türk topluluğuna-ki bu salt çoğunluktu-; 11.319'u Alevi; 5.504'ü Ermeni; 1.845'i Arap; 2.098'i Rum-Ortodoks topluluğuna yazıldığı saptanmıştı. Bunlardan her 100 seçmen bir ikinci derece seçmeni sayıldığından: 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap, 20 Rum-Ortodoks, ikinci derece seçmen seçilmiş oluyordu.

Bu seçmenler de 24 Ağustos'ta Antakya, Kırıkkale ve İskenderun bölgelerinden Meclis için: 22 Türk (ki aday sayısı da 22 olduğundan seçim yapılmadan seçilmiş sayıldı), 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum-Ortodoks milletvekili seçmişti. Böylece, toplam 40 milletvekilinin salt çoğunluğu Türklerden oluşuyordu.

2 Eylül 1938'de Meclis toplanmıştı. Bu arada Türkiye Hükümeti Cevat Açıkalın'ı Sancak'a sürekli görevle Olağanüstü Temsilci atamıştı.

Meclis açılınca, tüm milletvekilleri Türkçe yemin etmiş, Meclis Başkanlığına Abdülgani Türkmen, Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen seçilmiş, o da Başbakanlığa Abdurrahman Melek'i getirmişti. MC tarafından hazırlanan Anayasa Meclisçe kabul edilmiş, Devletin adı Sancak yerine Hatay olarak değiştirilmiş ve Hatay bayrağı çekilmişti. 5 Eylül'de Melek Hükümeti kurulmuş, Adalet Bakanlığına Cemil Yurtmen, Maliye ve Gümrük Bakanlığına Cemal Bâki, Eğitim ve Sağlık Bakanlığına Faik Türkmen ve Bayındırlık ve Tarım Bakanlığına Kemal Alpar getirilmişti.

Bu ulusal sorunu artık dönüşü olmayan bu anlaşmaya vardırıran yüce Atatürk 10 Kasım 1938'de ölmüştü.

²⁴ MC Seçim Komisyonu, Mayıs sonlarında tamamlanan ilk derece seçiminde (kayıt) 43.735 kişiden % 49,98'inin Türk ve -Sancak dışında bulunan 904 Ermeni ile birlikte- öbür topluluklardan % 50,02 seçmen olduğu saptanmıştı.

HATAY'IN TÜRKİYE'YE BAĞLANMASINA GÖTÜREN YOL: HAZİRAN 1939 ANLAŞMASI

Hatay Devleti'nin yapay ve geçici niteliği ortada idi. Zaten Hatay Türkleri de ülkenin biran önce Türkiye'ye bağlanması özlemi içinde bulunuyordu. Fransa Suriye'ye bağımsızlık tanımaması askıya alarak, 1936 Anlaşmasını imzalamadığına göre, Hatay'ın geleceğinin Suriye'ninkine bağlı tutulması için neden de kalmamıştı.

Bu arada Avrupa Genel Savaşa doğru hızla yaklaşıyordu. Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı istila edecek, arkadan Polonya ile Saldırmazlık Paktına son verecekti. Nisanda İtalya da Arnavutluk'u işgal edince, İngiltere ve Fransa için tehlike Balkan ve Doğu Akdeniz'e de yaklaşacaktı. Bu durumda, Türkiye'nin önemi artacaktı.

Fransız Hükümeti daha 1938 Dostluk Anlaşması hazırlanırken, Türkiye ile, olanak ölçüsünde, geniş yükümlülükler içine girilmesini istemiş, Doğu Akdeniz ve Balkanlarda bir dayanışma aramıştı. Dışişleri Bakanı Bonnet'nin Ankara Büyükelçisi Ponsot'ya 15 Haziran'da yolladığı bir telgrafta²⁵ bu belli oluyordu. Oysa Türk Hükümeti, Hatay Sorununda istediklerini kabul ettirmeden Fransa ile daha ileri yükümlülükler altına girmeyecekti. Fransa'nın sıkışık durumunu anlamış, bunu ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmak istiyordu. O nedenle, 4 Temmuz 1938'de Dostluk Andlaşmasını bile onaylamayacak, Fransa ile gerçek bir ittifakı da ancak Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması karşılığında kabul edecekti.

1939 başından Haziran'da son Anlaşma yapıncaya dek olaylar şöyle gelişmişti:

Paris'te siyasal ve askersel çevrelerde Hatay konusunda sürekli tartışma oluyordu. Beyrut'tan alınan haberler, özellikle Yüksek Komiser Puaux'un raporları Türkiye'nin hem Hatay, hem de Suriye'de propaganda ve tahriklere giriştiği yolunda idi. Puaux ve Paris'te Parlatmentonun kimi üyeleri Türkiye'ye karşı direnmek gerektiği kanısında idiler. Buna karşılık, 1939 başında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olan Massigli Türkiye ile uzlaşmak gerektiğini ve, karşılığını elde etmek koşulu ile, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasını öneriyordu. Daladier Hükümeti, özellikle onun Dışişleri Bakanı Bonnet henüz kararsızdı.

Massigli Türkiye'yi ve sorunlarını iyi bilen parlak bir diplomattı. Daha 1923 Lozan Barış Konferansı'nda Genel Sekreterlik görevinde bulunmuş, Türkiye'nin önemini anlamıştı. Ankara'da kendisinin muhatabı yeni

²⁵ D.D.F., Seri 2, C. X, Belge 31.

Dışişleri Bakanı Saracoğlu da açık sözlü, kararlı ve zeki bir devlet adamı idi. Saracoğlu'nun kişiliği Massigli'yi çok etkilemiş, ona güven vermişti.

Türkiye Dışişleri Bakanı 20 Ocak'ta Massigli'ye açıkça, "Türkiye Hatay'ı almak istiyor, Hatay er geç Türkiye'ye bağlanacaktır. Ancak, eğer Fransa şimdilik Hatay'ın tam bağımsızlığını ve onun geçici olarak Fransa ve Türkiye'nin güvencesi altına konulduğunu kabul ederse, biz biraz sabrederiz" demişti²⁶.

Massigli'nin Paris'e ilettiği bu haber üzerine, Dışişleri Bakanlığı'ndaki ilk kaygı Suriyelilerin böyle bir şeye ne diyeceği idi. Aslında Suriyeli liderler için Türkiye'nin isteği doğrultusunda geliştiğini farketmişti. O nedenle, Hatay'ın Türkiye ile Suriye arasında bölüşülmesi için Ankara'da çoktan sondajlara girişmişti. Bu sondajların sonuncusu 1938 Kasım'ında Atatürk'ün cenaze törenine katılan Emir Âdil Aslan'ın girişim idi. Saracoğlu, Emir Aslan'a eğer Suriye Hatay sınırı dışında kalan üç Türk nahiyelerini verirse, karşılığında Hatay'dan kimi yerlerin Suriye'ye bırakılabileceğini, yani sınır üzerinde bir değişiklik yapılabileceğini bildirmişti. Öte yandan, Suriye Başbakanı Cemil Mardam İskenderiye'de basına, Hatay Sorununun Türkiye ile doğrudan çözümünün düşünüldüğünü söylemişti²⁷. Oysa, Suriyelilerle, Türkiye'nin anladığı çerçevede, bir uzlaşma yapılamayacaktı.

Bu arada, Türkiye'nin Hatay'dan başka, Halep'te ve Cezire'de de gözü olduğu, gizli Türk ajanlarının buralarda propagandalara giriştiği yolunda söylentiler çıkmıştı. Massigli bu söylentileri 20 Ocak'ta Saracoğlu'na iletmış, Saracoğluda, "Türkiye'nin Hatay'dan başka Suriye'nin hiçbir yerinde gözü yoktur" yanıtını vermişti²⁸. Ne var ki, Saracoğlu'nun bu güvencesi Paris'i ve Şam'ı yatıştırmaya yeterli olmayacaktı.

Massigli, Ankara'daki ilk temaslarından sonra, 24 Ocak'ta Paris'e yolladığı raporda bir değerlendirme yapmıştı²⁹. Büyükelçi, bu raporunda, Türk yöneticilerinden Hatay için bir esneklik beklenemeyeceğini, Atatürk'ün başlattığı bu davada İnönü'nün gerilemesinin söz konusu edilemeyeceğini, Suriye'de Mandat Rejimi daha süreceğe benzediğine göre, Hatay'ın ona bağlı ve mahkûm tutulmasının doğru olmayacağını, Türk Hükümeti'nin bu sorunda totaliter devletler gibi oldubittilerle hareketi

²⁶ Massigli, Aynı Kitap, S. 68, D.D.F., Seri 2, C. XIII, Belge 404.

²⁷ D.D.F., Seri 2, C. XIII, Belge 257; Massigli, Aynı Kitap, S. 68 ve Rondot, "La Turquie et le Problème Méditerranéen", Politique Étrangère Dergisi, Paris, 1939.

²⁸ Massigli, Aynı Kitap, S. 69.

²⁹ D.D.F., Seri 2, C. XIII, Belge 417, Massigli, Aynı Kitap, S. 71-73.

düşünmediğini, ancak Suriyelileri işe karıştırmak istemediğini belirtmiş, ortada şu üç yol bulunduğunu açıklamıştı.

“a) Ya 1937 Hatay Statüsünü sıkı tutup Hatay’daki Türk karşıtlarına güvenerek Türklerin baskılarına dayanmak;

b) Ya işi sürüncemede bırakarak, Hatay Türk makamlarının keyfi davranışlarını protesto etmekle yetinmek ve zaman kazanmak;

c) Ya da Türkiye’nin önerisine yanaşılıp bunu Suriye’ye kabul ettirmeye çalışmak ve, Hatay’ın Türkiye’ye ilhaki karşılığında, Fransa için ödünler elde etmek-ki bunlar Türkiye’nin Suriye’de başka bir emeli Fransız çıkarlarını korumaktır.

Bu üç yoldan ilk ikisi Fransa’nın çıkarlarına aykırıdır ve Türk-Fransız ilişkilerini tehlikeye sokar. Kaldı ki, Fransa’nın Hatay’da ve Suriye’de Türklere karşı koyacak bir gücü de yoktur”.

Fransız Dışişleri Bakanlığınca, Massigli’ye hak verilmeyle birlikte, Suriye’nin parçalanmasının kabul edilemeyeceği, olsa olsa sınır düzeltmeleri yapılabileceği, ilhak kabul edilirse, buna hem Suriyelilerin karşı geleceği, hem de 3. devletlere bahane verilmiş olacağı ve Akdeniz’de dengenin bozulacağı bildirilmişti.

Massigli Şubat başında konuyu bizzat görüşmek üzere Paris’e gitmişti. Orada Gamlain ve Darlan gibi askeri liderlerin bir Türk-Fransız ittifakının değerini daha iyi anladığını görmüştü. Dışişleri Bakanı ise henüz tereddüt ediyordu. Ankara’ya dönüşünde Bonnet’ten gelen 13 Şubat günlü telgraf Massigli’ye biraz umut vermişti. Arkasından gelen yeni telgraf ise daha olumlu idi. Bu telgrafta, Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesine önem verdikleri, gerekiyorsa Hatay’ın bir bölümünün terk edilebileceği, ama Musa Dağı gibi kimi kesimlerin Suriye’ye bırakılmasının doğru olacağı, Hatay Türkiye’ye geçerse, o zaman “esaslı ve olumlu karşılıklar (contreparties substantielles et positives) elde edilmesini bekledikleri, bu karşılıkların: a) Yeni Türk-Suriye sınırının değişmezliği, Türkiye’nin Suriye’den başkaca hiçbir toprak istememesi, propaganda ve tahriklere son verilmesi; b) Akdeniz bölgesinde Fransa ile bir siyasal işbirliğini Türkiye’nin kabul etmesi olacağı belirtilerek, bu çerçevede Saracoğlu ile görüşmelere başlayabileceği bildirilmişti.

Bonnet’nin 20 Mart’ta yolladığı telgraf ise kesindi. Bunda, Hatay’ın 1937 Statüsünün eriyip gittiği, Ankara’da protestoların hiçbir etkisi olmadığına anlaşıldığı, bu sorunun Türkiye ile ilişkileri zehirlediği, böyle bir durumda, karşılığını almak koşulu ile, Türklerle zaman geçirilmeden görüşmenin hem daha onurlu, hem de kârlı olacağı, Hatay’ın, olanaklı ise,

bir bölümünün, değilse tümünün bırakılabileceği bildirilmekte, ancak Hatay'ın Türkiye'ye Suriye'deki mandanın sonunda verilebileceği, bunun hem Fransız kamuoyu, hem de Suriyelilerin itirazları bakımından gerektiği, mandayı 31 Aralık 1939'dan öteye uzatmamak yükümlülüğü bulunduğuna göre, o zamana dek Hatay'daki Fransız askerlerinin yavaş yavaş çekilebileceğini belirtmiş ve Türkiye'den beklenen karşılıklar daha önceki telgraftaki biçimde yinelenmişti³⁰.

Bu arada Büyükelçi, Türkiye'nin Suriye'deki gizli faaliyeti üzerindeki dosyayı Beyrut'tan alınca, durumu yerinde görmek üzere, trenle 6 Mart'ta Suriye ve Lübnan'da bir geziye çıkmış, Beyrut'ta Puaux ile görüşmüş, onu ikna etmeye çalışmıştı. Bu gezisi, kendisine düşüncelerinin yerinde olduğunu göstermiş, Türkiye'nin yarattığı ileri sürülen yeni tehlikelerin doğru olmadığı, ya da abartıldığı kanısına varmış ve bunu Paris'e bildirmişti³¹.

Massigli, Suriye'den dönüşünde, 17, 23 ve 29 Mart günleri Saracoğlu ile, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması temeline dayanan görüşmeler yapmıştı. Saracoğlu Hatay'dan Suriye'ye toprak verilmesine yanaşmıyor, ve işin biran önce ve kesin biçimde sonuçlandırılmasını istiyor, Türkiye'nin Suriye'de başka toprak istemi olmadığını ilân etmeye hazır olduklarını belirtiyor, Bağdat Demiryollarının Fransızlarca işletilmesi gibi konuların ele alınabileceğini söylüyor ve Fransa ile yapılacak siyasal bir Andlaşmaya İngiltere'nin de katılması gerekeceğini bildiriyordu³².

7 Nisan'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiltere gibi, Fransa'yı da Türkiye ile biran önce anlaşmaya iten bir olgu olmuştu. Nitekim, Bonnet'nin 28 Nisan günlü telgrafi Massigli'de Türk Hükümeti ile anlaşma gününün yaklaştığı izlenimini doğurmuştu. Arkasından, 1 Mayıs'ta Fransa'nın Yakınoğu Kuvvetleri Komutanı General Weygan'ın Ankara'ya gelip Doğu Akdeniz ve Balkanların savunulması konusunda temaslar yapması, işlerin ciddi bir aşamaya vardığını göstermişti. Weygand Paris'e dönüşünde, Türkiye ile biran önce anlaşmak gerektiğini Hükümete anlatmıştı.

Bu arada, 1939 Nisan ortalarında Ankara'da Saracoğlu ile İngiltere Büyükleçisi arasında başlayan Türk-İngiliz ittifakı görüşmeleri hızla ilerliyordu. Türkiye, Hatay Sorunu üzerinde bir anlaşma olmadıkça, Fransa'nın bu görüşmelere katılmasını istememişti. Bununla birlikte, görüşmelerden Fransa'ya da bilgi veriliyordu. 12 Mayıs'ta Türk-İngiliz

³⁰ D.D.F., Seri 2, C. XIV, Belge 105, 139 ve C. XV, Belge 11.

³¹ Massigli, Aynı Kitap, S. 104-112.

³² Aynı, S. 119-120.

görüşmeleri bir Ortak Demeç (Déclaration Commune) açıklanması ile ilk aşamasına varmış, böylece Üçlü İttifakın temeli belli olmuştu. Fransa bu Demeci benimsemiş bulunuyordu³³. Artık, Fransa Hükümeti, Hatay konusunda Türkiye'nin kabul edemeyeceği hemen hemen tüm önerilerden vazgeçmişti. Bunun üzerine, Paris'te Büyükelçi Davaz ile Dışişleri Bakanı Bonnet tarafından Türk-İngiliz Ortak Demecinin tıpkısının imzalandığı 23 Haziran 1939 günü, Ankara'da da Saracoğlu ile Massigli Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına ilişkin Anlaşmayı imzalamıştı³⁴.

“Türkiye ile Suriye arasında ülkesel sorunların kesinlikle çözümüne ilişkin ‘Düzenleme’ (Arrangement portant règlement définitif des questions territoriales entre la Turquie et la Syrie) adını taşıyan bu Anlaşma şunları düzenliyordu.

1. Hatay Türkiye'ye katılacağına göre (1. md.nin son fıkrası) yeni Türkiye-Suriye sınırının tanımı gerekiyordu. Yukarıda değindiğimiz üzere, Türkiye-Suriye sınırı 30 Mayıs 1926 Sözleşmesi, 22 Haziran 1929 sınırına ilişkin Protokol ile ve 3 Mayıs 1930 Son Protokolü ile saptanmıştı. 29 Mayıs 1937'de MC Konseyi'nce kabul edilen ‘İskenderun Sancağı'nın Sınırları'na ilişkin bağıt da ‘Sancak Ayrı Varlığı'nın sınırlarını belirlemişti. Bunun üzerine MC Sınır Komisyonu, sınırın işaretlenmesi işine girişmiş ve 19 Mayıs 1939'da Antakya'da yapılan bir Protokol ile bu da belirlenmişti.

Şimdi, Ankara Anlaşması ile Fransa, Hatay'ın Suriye ile sınırlarında daha çok Türkiye yararına küçük değişiklikler yapılmasına, başka deyişle, bu değişikliklerle Hatay'ın Türkiye'ye geçmesine kendi hesabına razı olmuştu (Md. 1).

Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin ülkeyi bir ay içinde (23 Temmuz 1939 gününden önce) boşaltması öngörülmüştü (Md. 1, son fıkra).

Türkiye, Suriye ile bu yeni sınırın kesin olduğunu kabul ederken Suriye'nin toprak bütünlüğüne ya da iç güvenliğine karşı girişilebilecek

³³ Soysal, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, T.Tarih Kurumu Belleteni, Sayı 182, Ankara, 1983, S. 377-385.

³⁴ Anlaşma ve ekleri TBMM'ce 30 Haziran 1939 günü 3658 sayılı bir Yasa ile onaylanmıştı. Türkçe yasal metni için Düstur, Ter. III. C. 20, S. 1530; bugünkü Türkçe metin içinde de İsmail Soysal'ın aynı kitabına XXXIV Bl. bkz. Bu Anlaşmanın yapıldığı Genel Sekreterliğe bildirildiğine ve metin de gönderildiğine göre (SDN, Journal Officiel, 1939, S. 356-361), MC Yasasının 18. md. uyarınca Kütüğe geçirilmiş olması gerekirdi. Ancak MC Anlaşmalar dizisinde bu metnin yer almadığına bakılırsa, geçmediği anlaşılıyor. Bunun nedenini araştırmak gerekir. Şu da var ki, Bağlı Taraflarca gerekli işlemler yapıldığına ve onun hükümleri uygulandığına göre, Anlaşmanın geçerliliğinden kuşku edilemez.

eylemlerin karşısında olduğunu açıklamış, ayrıca Fransa ile birlikte, Türkiye ve Suriye ülkeleri üzerinde birbirlerine karşı yönelik yıkıcı eylemleri önlemek, yükümlülüğünü üstlenmişti (Md. 7-9).

2. Ülke değişikliği nedeniyle, Hatay'da oturanlara uyrukluuk seçme hakkı tanınmış ve konularını değiştirip ayrılmak istemeyenlerin Türk uyruklu sayılacağı belirtilmişti (Md. 2-5).

3. Hatay'ın Türkiye'ye geçmesiyle orada Fransız ve öbür yabancılarla ilintili hak ve malların arıtılması Anlaşmaya bağlı Protokol ve ekleri ile düzenlenmişti. Ayrıca, İskenderun'daki Fransız Askersel Mezarlığının korunması için bir hüküm konulmuştu (Anlaşmanın 6. Md. si).

4. Türkiye'nin Suriye ile komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesine gelince: Türk Hükümeti Hatay Devleti kurulduktan sonra, 3 Aralık 1938 günü Fransa'ya verdiği bir Nota ile, 1926 Türkiye-Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesine, günün koşullarına göre, yenisi yapılmak üzere son vermişti. Ancak yeni bir sözleşmenin, yapılmasına zaman kalmadan Ankara Anlaşması bağtlanınca, 1926 Sözleşmesinin, yenisi yapılmaya değin, yürürlükte tutulmasında yarar görülmüştü. İşte bu nedenle Ankara Anlaşması'nın 10. maddesi, Sözleşmenin yürürlüğünü 15 Mart 1940'a dek uzatmıştı. Nitekim 30 Mart 1940 günü Fransa ile Türkiye Ankara'da yeni Sözleşmeyi imzalayacaktı.

Ayrıca bir hüküm konulmamış olmakla birlikte, Anlaşma, 1937'de Sancak Devleti'ni yaratan, onun varlığı ve sınırlarını güvence altına alan bağtları da ortadan kaldırmış bulunuyordu.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, 1939 Anlaşması daha yürürlüğe girmeden, Hatay Meclisi 29 Haziran'da oybirliği ile Türkiye'ye bağlanma kararı vermişti. Türkiye de 7 Temmuz günü bir yasa ile Hatay İlini kurup bağlanma işlemini kesinleştirmişti. Bu arada Fransız kuvvetleri Hatay'ı terk etmişti.

Anlaşmanın, Paris'te onay belgelerinin verişilip en geç 22 Temmuz yürürlüğe girmesi 11. maddede öngörülmüştü. Türkiye'den sonra Fransa'da da onay işlemleri tamamlanınca, imzalı metinler 13 Temmuz'da Paris'te verişilmiş, böylece Anlaşma o gün yürürlüğe girmişti. Bunun üzerine, Fransa Dışişleri Bakanı George Bonnet anlaşmanın Fransızca metnini, bir mektupla MC Genel Sekreterine yollayınca, mektup ile birlikte Anlaşma metni MC'nin Resmi Gazetesinde yayımlanmıştı.

Anlaşmaya bir yürürlülük süresi konulmasına gerek görülmemiştir. Çünkü, bu bir sorunun çözümü ve onun ortaya koyduğu ikincil konuları arıtma bağtıdır. O nedenle de adı Andlaşma (Traité) değil, bir düzenleme getiren Anlaşma (Arrangement)dir.

Ankara Anlaşması'nın imzasından birkaç gün sonra Suriye adına Meclis Başkanı Nasuhi Buhari Fransız Hükümeti'ne ve MC Konseyi'ne birer telgraf göndererek, bu Anlaşmanın 1921 Ankara, 1923 Lozan, 1926 Ankara Bağlıtlarına, 1930 Son Sınır Protokolüne ve 1937 kararlarına aykırı olduğunu ve Fransa'nın Mandaterlik yetkisini aştığını ileri sürüp durumu protesto etmişti. 10 Temmuz'da da İtalyan Hükümeti Fransa'ya bir nota vermiş, ve 1920 San Remo Konferansı Devletlerinden biri olarak, kendisinin haberi ve izni olmadan yapılan bu Anlaşmanın Mandanın amacına ve ilgili halkların isteğine ters düştüğünü, o nedenle İtalya'nın Anlaşmanın içeriği için çekincelerini saklı tuttuğunu bildirmişti. Fransa, yanıt notasında, bunun 1921 Ankara Anlaşması'nın kaçınılmaz bir sonucu olduğunu, Sancak'ın geri verilmesinin Türk-Suriye ilişkilerinin iyileşmesine yarayacağını bildirmişti³⁵.

Mandater Devlet Fransa'nın, Suriye Mandasına ilişkin 1922 MC Manda Yasasına uygun bir tasarrufta bulunup bulunmadığı, ya da böyle bir tasarrufta bulunurken MC Konseyi'nin onayını almasının gerekip gerekmediği yolunda sonradan çıkan hukuksal tartışmalar tarihin akışı içinde kuramsal olmaktan ileri gitmemiştir. Kaldı ki, Fransa Suriye'ye daha sonra bağımsızlık tanıma konusunda da bildiği gibi davranmıştır.

Bağımsız Suriye'de hükümetin kurulduğu 5 Temmuz 1944 günü Dışişleri Bakanlığı Şam'daki yabancı devletlerin temsilcilerine yolladığı bir genelge notada, Suriye Hükümeti'nin, Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası Andlaşma ve Anlaşmalara saygılı olmak kararında bulunduğunu bildirmiştir³⁶.

Suriye, uluslararası hukuka uygun bu tutumuna koşut olarak, 1921 Anlaşmasıyla çizilen sınırın Suriye tarafında Türkiye'ye ilintili olan Süleyman Şah Türbesinin, baraj yapımı nedeniyle yerinin değiştirilmesi gerekince, 17 Aralık 1973 günü bir Türk-Suriye Mektup Verişiminde, 1921 Türk-Fransız Anlaşmasını 9. maddesine bir yollama yapılmasını kabul

³⁵ Suriye Meclis Başkanının telgrafının İtalyanca metni ile İtalyan Hükümetinin Fransızca Notasının metni için bkz. Dictionnaire Diplomatique, Paris, C. V., S. 27-28, Fransız Notası için bkz. Massigli, "La Turquie devant la Guerre" Paris, 1965, S. 218.

³⁶ Bir örneği de Dışişleri Bakanlığımız Arşivinde bulunan bu Nota'da, bağımsız Suriye Hükümeti'nin kurulduğu bildirildikten sonra, eski Bağlıtlar konusunda şöyle denilmektedir.

"Le Ministre des Affaires Etrangères, en communiquant cette heurse nouvelle, tient an assurer que le Gouvernement Syrien a décidé de respecter les Traités et les Ententes Internationaux que la France avait conclus, en son nom et, par conséquent, respecter les droits des gens et des collectivités qu'en découlent".

etmiştir. Bu yollama eski bağitlara saygı anlamına gelir. Buna karşın, Suriye 1946'da Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi üzerine bütünüyle egemenliğine kavuştuktan bir süre sonra, Devlet Başkanı Albay Çiçekli (1950-1954) "İskendurun'un Suriye'den zorla alınması" diye, daha çok iç politika nedenleriyle, halkın duygularını okşayıcı propagandaya girişmiş, Hatay'ı Suriye sınırları içinde gösteren haritalar bastırmaya başlamıştı. Bu siyasal "rhetoric" in de etkisiyle, Suriye hükümetleri o zamandan beri Türk-Suriye sınırını tanıma anlamına gelebilecek tüm davranışlardan kaçınmış, Hatay kesimindeki sınırın modern yöntemlerle yeniden işaretlenmesine (redémarcation), hatta sınır taşlarının onarımına bile yanaşmamıştır. Bu yüzden, sınırın öbür kesimlerinin bile yeniden işaretlenmesi gerçekleştirilememiştir.

Hatay'ın güneyine düşen Türkiye-Suriye karasuları ayırım çizgisi de henüz çizilmemiştir. Suriye'nin 8 Eylül 1981'de bir Yasa ile karasularını 35 mile çıkarması -ki Türk Hükümeti uluslararası hukuka aykırı bu kararı tanımayacağını bildirmiştir- işleri büsbütün zorlaştırmıştır.

SONUÇ

Şimdi Hatay Sorunu üzerinde bir değerlendirme ve Kıbrıs Sorunu ile bir karşılaştırma yapabiliriz.

1. Hatay, o bölgede bir Türk çoğunluğu bulunmasına karşın, 1921 yılında orayı işgal altında tutan Fransa'ya bırakılmak zorunda kalmıştı. Ancak, Türkler için "özel rejim" uygulanmasıyla ilgili bir hükmün Ankara Anlaşması'na konulması, ileride Türkiye'nin elinde bir tutamak olmuştur.

Eğer Fransa Hatay'ı, Lübnan gibi ayırsa ve orada ayrı bir Manda Yönetimi kursa idi, Suriyelilerin ileride bir itirazı olmayacaktı. Oysa, Fransa özellikle İskenderun limanının ekonomik ve stratejik önemini düşünerek, Hatay'ı Suriye sınırları içinde tutmayı yeğlemiştir.

2. Fransa 1930'lu yıllarda, Avrupa'da Mihver Devletlerinin tehdidi üzerine, Yakınoğuda tutunabilmenin ancak Türkiye'nin desteği ile mümkün olabileceğini anlamıştır. Savaş yaklaşınca da, Türkiye ile ittifak yapabilmek için Hatay'ı geri vermekten başka çare görememiştir.

Başta Atatürk, Türk devlet adamları, Türkiye'nin bu jeopolitik ve jeostrategik durumunu çok iyi kullanmasını bilmiş, sorun barışçı yollardan çözüme kavuşturulmuştur. Türk diplomasisi, Montreux'dan sonra yeni bir başarı kazanmış, bunda bir avuç diplomat, Numan Menemencioglu, Cevat Açıkalın, Feridun Cemal Erkin, özellikle parlamıştır.

3. Atatürk davayı bu son aşamasına getirirken, sadece Hatay'ın bağımsızlığından söz etmiş, onun Türkiye'ye bağlanması gereğini ileri sürmekten kaçınmıştır. Çünkü, Suriye'nin bağımsızlığı söz konusu iken, Hatay'ın da bağımsız olması istemi Milletler Cemiyeti'nde ve Fransa'da daha inandırıcı görünecekti. Hatay bağımsız olunca, nasılsa, Türkiye ile danışma içinde, geleceğini kendisi kararlaştıracak ve bu karar Anavatana bağlanmak olacaktı. Başka deyişle, Atatürk, davayı Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan, aşama aşama yürütmeye özen göstermişti.

4. Hukuksal bakımdan, Suriyelilerin son çözüme itirazları, özellikle Mandater Fransa'nın Milletler Cemiyeti Konseyi'nce Suriye için kabul edilen "Yasa"daki toprak bütünlüğü ilkesinin (Md. 4) zedelenmesi üzerinde toplanmış; 1939 Fransız-Türk Anlaşmasının Konseyin onayına sunulmamış olması da bu hukuka aykırı durumun düzeltilmeden bırakıldığı izlenimini vermiştir.

Bu savların muhatabı şüphesiz Türkiye değil, Mandater Fransa'dır. Bununda birlikte, Suriye savaştan sonra bağımsızlığına kavuşurken, Fransa'nın Suriye adına yaptığı bağitlara saygılı olduğunu kabul etmekle, ortada bir sorun kalmamıştır. Mecelli deyimi ile, "icazeti lâhika, vekâleti sabıka hükmündedir". Kaldı ki, 2. Dünya Savaşı'ndan birkaç ay önce yapılmış olan 1939 ilhak Anlaşmasının metni Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine sunulmuş, ama savaş durumu onun tesciline ve Konseyin onayı işlemine olanak vermemiştir.

5. Hatay ve Kıbrıs sorunlarının karşılaştırılmasına gelince:

a) Her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış olup üzerinde Türkler bulunan bu ülkeler Türkiye'nin güneyinde, onun uzantıları gibidir. Bunlara Fransa ve İngiltere tarafından, Türkiye'nin yeterince güçlü olmadığı bir dönemde, el konulmuştu. Bu devletlerin ayrılması ve o ülkelerin başka devletlere verilmesi düşünülünce, kuşkusuz Türkiye söz sahibi sayılmalıydı.

b) Hatay Türkleri Suriye içinde, Kıbrıs Türkleri de Kıbrıs Adası üzerinde azınlık gibi gösterilmek ve haklarından yoksun bırakılmak istenilmiştir.

Atatürk'ün dehası, Savaş öncesi yıllarda Avrupa'da siyasal konjonktürün Türkiye için elverişli gelişimi, sorunun Anadolu'nun kara sınırı üzerindeki bir yerde çıkması, Hatay davasının barışçı yoldan hızla çözümünü olanaklı kılarken, Kıbrıs'ta başlangıçta Türk hükümetlerinin duraksama göstermeleri, Savaş sonrası koşullarının karmaşık durumu,

Kıbrıs'ın denizaşırı bir konumu olması, sorunun uzamasına neden olmuş ve 1974 yılında askersel bir müdahaleyi gerektirmiştir.

Bu farklara karşın, Türk ordusunun 1938'de Hatay'a ve 1974'de Kıbrıs'a girmesi, son çözümlerin en büyük aşaması olmuştur.

c) Son çözüm yolu üzerinde, Hatay Devleti'nin kurulmasına ilişkin 1937 Anlaşması da, Kıbrıs'ta bir Ortak Yönetim kuran 1960 Anlaşmaları da geçici nitelikten ileri gidememiştir. Hatay bir yıl sonra Türkiye'ye bağlanmıştır. Kıbrıs'a gelince, günümüzün uluslararası çok karmaşık koşulları içinde, son çözüm biçiminin ne olacağı, 30 yıl önce başlayan maraton yarışının 1974'ten sonra Türkiye için daha güvenceli ve umutlu son etabında belli olacaktır.

Herhalde, Hatay Sorunu, Kıbrıs Davasında bizim için bir esin ve deneyim kaynağı olmuştur.

* * *

HATAY SORUNU (1936-1939) ÜZERİNDE

K A Y N A K Ç A

- “L’Affaire d’Alexandrette”, *Asie Française Dergisi*, Paris, Cilt 36, Aralık 1938, S. 314-315, “La Question d’Alexandrette”, Cilt 38, Eylül-Ekim 1938, S. 241-247.
- *Ayın Tarihi*, 1936-1939 dönemindeki sayılar, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ayta, Adnan, “Le Conflit d’Alexandrette”, Damas, 1949.
- Bonnet, Georges (Fransa’nın Nisan 1938-Eylül 1939 döneminde Dışişleri Bakanı), “De Washington au Quai d’Orsay” (Anıları) Paris, 1946, “Le Quai d’Orsay sous trois Républiques”, Paris, 1961.
- *Documents Diplomatiques Français*, 1932-1939, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşiv Yayınları, Paris, 2. seri (1935-1939), C. IV, XII, XIII, XIV, XV’de “La Question du Sandjak d’Alexandrette” başlıklı belgeler (kitap halindeki bu yayınlardan başka Fransa Dışişleri Arşivlerinde “Mandat” serisinde 581-588 ciltlere bakılabilir).
- *Documents on British Foreign Policy*, 1919-1945 İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşiv Yayınları, Cilt V, VI, VII’de Türkiye ile ilgili belgeler.
- *Dictionnaire Diplomatique*, Académie Diplomatique Internationale, Paris, C. II, S. 905-906 ve Annexe XII, Règlement Organique du Sandjak; C. IV, S. 23-28.
- Dışişleri Bakanlığı, Cumhuriyetin 50. yılında yayımlanan “Türkiye’nin Dış Politikasında 50 yıl” başlıklı 5 cilt belgesel kitabın IV. cildi, “Montrö ve Savaş Öncesi Yılları”, Ankara, 1973, “Hatay Meselesi” S. 157-183, ayrıca Bakanlığın Atatürk’ün 100. Yıldönümünde yayımladığı “Atatürk’ün Dış Politikası”, Ankara, 1982, C. II, 60, 61, 62, 63 sayılı belgeler.
- Dostel, Osman, “Hatay Sorunu”, Dışişleri Bakanlığı Akademisi, I. Dönem, Ankara, 1968.
- Erkin, F. Cemal, “La Question d’Alexandrette”, Ankara, 1945 (daktilo ile 5-6 örnek basılmış birkaç yüz sayfalık bu Fransızca yapıt Dışişleri Bakanlığı Arşivinde saklıdır).
- Haddad Georg, “Fifty years of Modern Syria”, Beirut, 1950.
- Hatay Meclisinin son toplantısında söylenen Tarihî Nutuklar, Antakya, 1939.

- Journal Officiel de la Societé des Nations, “Question d’Alexandrette” başlıklı belgeler (1936-1939), Cenevre.
- Imann, Georg, “La Convention d’Angora et le Mandat Français en Syrie”, Revue des deux Mondes Dergisi, Paris, Ağustos 1926 sayılı.
- Konuralp, Nuri Aydın, “Hatay ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi”, İskenderun, 1973.
- Massigli, René (Fransa’nın 1939-1940 döneminde Ankara Büyükelçisi), “La Turquie devant la Guerre”, Paris, 1964.
- Melek, Dr. Abdurrahman (Hatay Devleti Başbakanı), “Hatay Nasıl Kurtuldu”, Ankara, 1966.
- Puaux, Gabriel (Fransa’nın o dönemde Beyrut’ta Manda Yönetimi Yüksek Komiseri), “Deux années au Levant, Souvenirs de Syrie et du Liban, 1939-1940”, Paris, 1952.
- Pinon, René, “La Turquie et le Sandjak d’Alexandrette” ve “Les Accord Franco-Turcs”, Revue de Deux Mondes Dergisi, Paris, C. 37 ve 46, Şubat 1937 ve Ağustos 1938.
- Rondot, P., “La Turquie et la Problème Méditerranéen”, Politique Etrangère Dergisi, Paris, 1939.
- Selçuk, Hamdi, “Bütün Yönleriyle Hatay’ın o günleri”, İstanbul, 1972.
- Soysal, İsmail, “Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları”, C. I (1920-1945), Ankara, 1983 ve “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri”, T. Tarih Kurumu, Belleten, Sayı 188, Ankara, 1983 S. 959-1044.
- Sökmen, Tayfur (Hatay Devleti Başkanı), “Hatay’ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar, Ankara, 1978.
- Sperdudi, “Aspetti Giuridici della questione d’el Sangiaccoto di Alexandretta”, Milano, 1939.
- Şimşir, Bilâl, “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri” (Hatay bunalımı sırasında Fransa Büyükelçisi Ponsot ve Suriye Başbakanı Cemil Mardan ile), T. Tarih Kurumu, Belleten, Atatürk’ün 100. Yılı Sayısı, sayı 177, S. 199-207, Ankara, 1981.
- Thobie, Jacques, “Le Nouveau Cours des Relations Franco-Turques et l’Affaire du Sandjak d’Alexandrette, 1921-39”, Relations Internationales Dergisi, Cenevre-Paris, 1979, S. 19, S. 355-374.
- Tuncay, Doç. Mete, “Hatay Sorunu ve TBMM”, Ankara, 1976.
- Türkmen, A. Refik, “Hatay Tarihi”, 7 ciltlik bu yapıtın Hatay Sorunu ile ilgili 4, 5, 6. Cilt, İstanbul, 1939.
- Véou, Paul du, “Désastre d’Alexandrette, 1934-1938”, Paris, 1938.

